

LŐRINCZNÉ THIEL KATALIN

A KIERKEGAARDI HATÁS NÉHÁNY VONATKOZÁSA HAMVAS BÉLÁNÁL

RESÜMEE: (*Die kierkegaardische Wirkungen in Arbeitschaft von Béla Hamvas.*) Die Studie erbiertet sich auf die charakteristische kierkegaardische Wirkungen in Arbeitschaft von Béla Hamvas vorzuzeigen. Diese wichtige Eigenarten kann man um den Existenzbegriff des Kierkegaards und die probleme des autentischen Menchenlebens sammeln.

Diese Studie beschäftigt sich mit ihrer eigenartigen religiösen Auffassung, die richtet sich nicht nach den Traditionen der Religion und dem Dogmasystem. "Die Religion ist eine existentielle Lage, was keine Lösung, doch Problem ist.

"Die Schrift möchte beweisen, dass Béla Hamvas -- trotz er kein Philosoph war -- gehört zu der Strömung der Europäische Gesinnung, welcher erster Vortreter der dänische Kierkegaard war.

Hamvas Bélát ma újra fölfedezik. Írásai nem teológiai, nem is szigorú értelemben vett filozófiai művek, hanem többnyire olyan esszéisztikus alkotások, melyekben benne van az író szabadsága, s az a vágy, hogy az ember kilétéről, létezéséről mondjon valamit. Nem kíván kész megoldásokat, "recepteket" adni. Megdöbbsenteni akar, gondolkodásra és óvatosságra inteni. Azt mondják róla, hogy az emberben lét- és tudattisztító erőket szabadlít fel műveinek olvasása. Valószínűleg nincs messze az idő, amikor munkásságát új szellemi horizontként ismerik el, miután korábban magára vonta a meg-nem-értés és a kirekesztettség nyomorúságát. Műveinek sorozatos kiadása is azt igazolja, hogy tevékenysége lassan a nemzeti kultúra és a nemzeti tudat szerves részévé válik. A századfordulóhoz közeledő Európa mély válság jegyeit viseli magán. Éppen ilyen válságos időkben kell előhívni Hamvas szellemiségét a rejtőzködésből.

A huszadik század első felében, a húszas évek elején induló szellemi útjának kiindulópontja egy felismerés, mégpedig a *modern világ totális válságának* felismerése. Ebben az élményben nincs egyedül, hiszen az első világháborút Európában egy szellemi összeomlás is követi, s ez az összeomlás szinte törvényszerűen jár együtt értékválsággal és a kultúrában eluralkodó pesszimizmussal. Újra megrendült Európa hite a racionalizmus hagyománya által diktált észuralmú rendszerek felépíthetőségében. "Nem rendszereket kell alkotni, hanem az ébresztő elemek

folyamatos sorát biztosítani" -- írja. A rendszereket szerinte a rendről való tudat elvesztése hívja életre.

Hamvas Béla munkásságát *a válság irodalmának összegyűjtésével, tanulmányozásával* kezdi, s így jut el Dosztojevszkijig, Kierkegaardig, Jaspersig, Nietzscheig, Heideggerig, s így vezet az út a középkoron és a klasszikus antikvitás századain át vissza egészen az őskorig, a kezdetekig.

Ezen út megtételénél az egyik igen jelentős hatást éppen Kierkegaard váltja ki, a 19. századi dán filozófus, akire lépten-nyomon visszautal, s akinek bizonyos szempontból szellemi örököse is. *A Szellem és egzisztencia* című frásában így összegzi ezt: "Kierkegaard az európai filozófiában az első egzisztenciális gondolkodó, ami azt jelenti, hogy lényege spontán filozófiai gondolkodásában van, abban a bizonyos *kierkegaardi tevékeny szemléletben*, amit az ember csak akkor lát, ha vele szemtől szemben állva átéli, és őt olvasva belső aktivitásában részt vesz."¹

Ami tehát Hamvast magával ragadja, az éppen Kierkegaard életfilozófiájának eredetisége és ugyanakkor elutasító viszonya a korábbi filozófiákhoz. Csodálattal azonosul mindazzal, amit Kierkegaard az autentikus emberi léttel kapcsolatosan felmutat, ahogyan összeforr nála az emberi létezés a hittel, ahogyan egységet képez a szó és a tett. Mindkettőjük istenhite paradox, olyan "vallásosság", mely nem igazodik a vallás konkrét előírásaihoz, dogmarendszeréhez. Hamvas így utal erre: "Nem vagyok vallásos, de teljesen csak a dolgoknak vallásos megértése tud kielégíteni." Életműve hitelességét -- a dán gondolkodóhoz hasonlóan -- éppen az adja, hogy mű és alkotó egységben van, művét éli, életét pedig művé formálja.

A kierkegaardi hatást így összegzi: "Az új helyzet ez: a filozofikus gondolkodás Kierkegaard előtt naív volt. A kierkegaardi fordulat jelenti a filozófia bűnbeesését. Az európai filozófia akkor evett először a tudás fájának gyümölcséből. Amióta műveit megírta, és ezek a művek ma már az egész földön elterjedtek, a gondolkozás lezuhantnak, kiszolgáltatottnak és fenyegetettnak érzi és tudja magát."²

Hamvas szerint persze nem Kierkegaard a bűnbeesés oka. Ő csupán azt a bűnösséget, ami mindig is megvolt, feltárta. Ezt az új színt, ezt a másságot forradalminak nevezi, ami lehetetlenné tette a spekulációt, azt a filozófiát, ami spekulatív akarta rendszerbe foglalni a világot. A filozofikus gondolkodás végre közelebb kerülhetett az emberhez, belülről lett provokáló, megszűnt távolságtartó hűvössége, rideg elvontsága. "A filozófia egyszerre érdekes lett és pedig olyan hallatlanul érdekes, amilyenre a világtörténelemben Szókratész óta nem volt példa."³

Hamvas azonosul Kierkegaard kritikai felfogásával, azzal a gyökeresen új szemlélettel, amely alapján bírálja a hegeli, ill. a Hegelt megelőző filozófiákat.

Kierkegaard számára elfogadhatatlan a rendszeralkotás, a zártságra törekvés, a közvetlenséget helyettesítő filozófiai közvetlenség. Kierkegaard szerint a filozófia a múlthoz fordul, "a filozófusnak"* "csak a kabátja szárnyai maradnak a jelenben". Az életkérdések megválaszolatlanul maradnak, a "mit kell tennem" kérdésére nem adnak választ. A *Vagy-vagyban* egyértelműen leírja, hogy "a filozófiára" csupán a szemlélődés jellemző, hogy a hagyományos filozófiai gondolkodás külsődleges, hiszen "a filozófus mindenki nevében gondolkodik, csak a saját nevében nem". Így az embernek -- mondja -- nem marad más, csak a csendes elveszettség.⁴

Aki a filozófiát műveli, nem szabad. "A filozófiának semmi köze nincs ahhoz, amit belső tettek nevezhetnénk; de a belső tett jelenti a szabadság igazi életét."⁵ Kierkegaard szerint a világtörténelem -- mint elvont általános -- felől megfűtött tett szükségképpen torz lesz, külsődleges, nem valóságos. Így az egyes elvész, a belső tett jelentéktelenné degradálódik. Ugyanez a megközelítés figyelhető meg Hamvas Bélánál is, amikor a tudományról ír. "A tudomány azt hitte, hogy a siker az ő sikere. Elkezdett képzelődni: magyarázni, megfejteni. Olyan megfűtéket, amiket nem lett volna szabad kiépíteni; olyan magyarázatokat, amelyek csak bizonyos esetekre voltak helyesek, általánosított; a határokat nem tartotta meg; mélységekről nem vett tudomást; a magasságokat megtagadta, kinevette."⁶ A kritika alapja mindkettőjükénél az a felismerés, hogy a tudomány, a rendszeralkotó gondolkodás nem az ember közegében mozog. A spekulatív konstruált rendszer lehet a lét rendszere, de nem az egzisztenciáé. A rendszerben ugyanis eltűnik a szabadság. A szigorú filozófiai rendszerekben az egyén sincs jelen. Látszólag mindenütt róla van szó, de valójában sehol sem. Az egyén csak annyiban van jelen, amennyi a világból az ő számára objektíválódik.

Mindebből Kierkegaardnál az következik, hogy szakít a lét és gondolkodás azonosságának tételével, szakít az azonosságfilozófiákkal. A gyökeres fordulat egyféleképpen így is összegezhető: *van tehát olyan lét, amely nem pusztán gondolkodás*. Hiszen a gondolkodás nem képes átfogni az egész létet, ebből pedig az következik, hogy nincs mindent átfogó totális filozófiai rendszer.

Mivel Kierkegaard számára a legégetőbb kérdés a "mit kell tennem" kérdése, így törvényszerű, hogy a múlt helyett a jövő felé fordul, hogy a rendszer helyett a szabadságot választja, a közösség helyett pedig az egyént. Az ember ugyanis számára eleven, cselekvő, választásai által naponként döntéseket hozó lény. Kierkegaard mint ismeretes, éppen ezért az individuumra helyezi a hangsúlyt, *életfilozófiájának központi fogalma az egzisztencia*. Ez a fogalom olyan egyedi létezését jelöl, melynek

* Kierkegaardnál "a filozófus" Hegelt jelenti, "a filozófia" pedig a spekulatív filozófiai rendszereket.

több dimenziója is van. Egyik fontos dimenziója, hogy "létmegértésbeli létezést" jelöl, vagyis olyan emberi létezést, melyben az egyén önmaga bírja is, cselekedeteinek választások általi szabad formálója.

Erre épül Kierkegaard híres stádiumelmélete, melyben épp az önmegvalósítás problémái sűrűsödnek. Minden stádiumnak -- így az esztétikai, az etikai és a vallási stádiumnak is -- sajátos belső ellentmondása van, mely ha tudatosul, túlhajthatja az egyént az adott stádiumon. A stádiumok között jellegzetes nem-hegeli dialektika működik. Az ember az adott stádiumon belül az ellentmondást nem érzékeli, csak a határán, amikor már kezdi elhagyni. A "kétségbeesés", illetve a "rezignáció" állapota ez, mely választásra kényszeríti az egyént, önmaga választására, szabadon.

A másik jelentős -- az előbbivel összefüggő -- kierkegaard-i fogalom az *autenticitás fogalma*, az autentikus emberi élet problémája. Kierkegaard szembeszáll minden olyan filozófiával -- Hegel, Marx --, melyben az egyén csak a közösség felemelkedése árán lehet szabad, csak a közösség közvetítésével lehet létezése autentikus. Tagadja, hogy az autentikus élet megvalósítása társadalmi cselekvést feltételezne. Kimondja, hogy a közösség épp az inautentikus élet forrása, így el is fordul tőle. Az individuális egzisztenciát állítja középpontba, amelyik dönt, választ, a jövő felé nyitott. Kierkegaardnál éppen ezért a szabadság nem hozzáférhető a gondolkodás számára, hiszen a szabadságot belülről átélni lehet, de külsőlegesen "elgondolni" nem.

Mindkét központi fogalom fontos helyet kap Hamvas Béla életfelfogásában is. Nála az egzisztencia egyik feladata, hogy egyszerű, közvetlen, nyitott és megszólítható legyen. Hogy az *emberi létezés "áttetsző létezés" legyen*, amit Hamvas a "transzparens egzisztencia" fogalmával jelöl.

Az "áttetsző létezés" mellett van még egy fontos -- a kierkegaarditól eltérő -- követelmény, mégpedig az, hogy az *embernek törekedni kell a teljes emberi tudás birtokbavételére*. A megszerzett tudást azután kamatoztatni kell az életvezetésben, konzekvenciáit pedig érvényesíteni kell. Ez a hamvasi "személyes üdvterv" két fontos kritériuma. Az emberi létezés célja az "üdv" elérése egy személyes üdvterv által, amit úgy nevez, hogy "életképzelet" azaz imagináció, a lélek víziója önmagáról. Az életképzelet olyan próbálkozás, melynek célja az az önmegvalósítás, amiről az embernek haláláig nem szabad lemondani. "Nem lehet és nem szabad a javítást, a beleavatkozást, a hibák és bűnök kiirtását másnak végezni, csak magának az embernek. Csak én tudom magam úgy megváltoztatni, hogy ne érjen az a veszteség, amely sokkalta nagyobb, mint a változtatás által elérhető. Ez talán a lényege annak, amit szabadságnak hívnak."⁷

A megzavart, a szenvedő-szorongó emberi létezését megértve tehát adott a feladat; önmagunkra kell ébredni. Az önmagunkra ébredést tetteknek kell követni. A tett és a gondolat között az "elhatározás" feszül, mely az embert a tett felé lendíti. Amikor a gondolatot megvalósítom, megszabadulhatok a gondtól. A leghétköznapibb, a legemberibb, de egyben a legnehezebben teljesíthető tehát; *a kimondott szó, a megfogant gondolat egységben legyen a tettel*. Ha ez megvalósul, az emberi létezésnek van értelme. Az *Ünnep és közösségben* így ír erről: "... az ember magát a szenvedő létből kiemeli és a boldogságot eléri: Mindenki tudja, hogy ez nem lehetetlen. Azt is tudja, hogy szabad. De ez távolról sem a dolog vége, sokkal inkább a közepe, s a helyek legveszélyesebbike."⁸

Önmegvalósításra, teljességre kell tehát törni, mert "a teljes lélek mindig nagyobb, kerekesebb, teljesebb és egészségesebb, a töredékes pedig minden nappal szűkebb, foszlóbb, porhanyóbb, feloszlóbb. Ezért az egész léleknek ez nemcsak tulajdonsága, hanem természete és célja is." A teljes egész léleknek törekvése, ösztöne, hogy mindig egészségesebb legyen -- írja Hamvas Béla a *Vtöntőben*.⁹

Az "üdv" keresésének, az autenticitás problémájának elemzése kapcsán eljutunk *Hamvas vallásosságáig*, melynek jellegére a bevezetőben már utaltunk. Ennél a kérdésnél szintén kínálkozik a párhuzam, mert Kierkegaard vallásfelfogása és hite sok tekintetben rokonítható Hamvaséval.

Kierkegaard *Félelem és reszketés* c. művében ír részletesen saját vallásfelfogásáról. Ez a különleges vallási stádium csak belülről, egyénileg élhető át. A többi ember itt nem mérhető etikai mércével, a vallás nem közösségi, itt nem érvényesülnek a társadalom normái. "A hit ugyanis az a paradoxon, hogy az egyes magasabb rendű, mint az általános. ... Mert ha az etikum, vagyis az erkölcsiség a legmagasabb rendű dolog, és ha az emberben nem marad semmi összemérhetetlen, csak a rossz, azaz az egyes, aminek az általánosban kell kifejeződnie -- akkor nincs szükség más kategóriákra, csak azokra, amelyeket a görög filozófia is alkalmazott, vagy amelyek következetes gondolkodás által ezekből levezethető."¹⁰

A hit paradoxonja a gondolkodás számára megközelíthetetlen, hiszen a gondolkodás mint közvetítés épp "az általános erejénél fogva történik". Az egyes a hit által viszonyban van az abszolúttal, de ez a viszony kívülről megközelíthetetlen, abszolút viszony. Isten létét tehát nem lehet bizonyítani, a vallást is csak belülről lehet átélni. Kierkegaard esetében tehát az autentikus lét, az egzisztálás, hit nélkül elképzelhetetlen.

A dán filozófus felfogása válasz a hagyományos, keresztény világkép tarthatatlanságára, s szembenállás saját korának vallásfelfogásával. Paradox istenhite joggal ragadta magával Hamvas Bélát, akinek vallásossága hasonló vonásokat mutat.

Hamvas vallja, hogy amikor az ember önmagára ébred, tulajdonképpen Istenre talál önmagában. "Isten megismeréséből következik az is, hogy vagyok."-- mondja .

Válságtudatából fakad, hogy csak valami gyökeresen új segíthet, hiszen az ember elveszettnek, reménytelennek érzi helyzetét. Ebben a reménytelenségben adhat erőt Isten, s a vágy az üdv elérésére. Az ember Istenben születhet újjá, s Istenből meríthet erőt. "Az ember értéke sorsának tisztaságán és az isteni erőktől való megérintettségén múlik."

Az újrakezdés a dolgok megértésére is vonatkozik; "az embernek még sohasem volt annyira szüksége az isteni értelem fényének segítségére, mint most, amikor a dolgok megértését újból és előlről kell kezdeni."¹¹ A valóban vallásos ember tehát haláláig tartó küzdelemben, a kibontakozás reményében él. Istenét önmagában felfedezve, saját léte értelmét megértve egzisztál. Feszültségben él, mert Hamvas szerint az igazi vallásosság nem adhat megnyugvást, végső állásfoglalást, hanem mint a cselekvés motorja feszültséget, drámát ad. "A vallás egzisztális helyzet, és pedig nem megoldottság, hanem probléma, vagy ami ugyanaz: drámai feszültség aközött, ami a valóság, és ami a túlvilág. ... A vallásos egzisztencia az, akiben az elmúló világ és az öröklét szemben áll és küzd... A vallás nem végső állásfoglalás, hanem a végső lehetőségek küzdelme. A vallásos egzisztencia éppen nem valamelyik bizonyosság talajából él, hanem a bizonytalanságból."¹² A vallásos magatartás tehát abból fakad, hogy a lét két végső lehetősége -- az elmúlás vagy az öröklét -- között milyen drámai helyzet alakul ki. A hit tehát mindkettőjüknél a legszemélyesebb valami, amely az egyénben rejlő egzisztenciális lehetőségeket képes felszínre hozni. Az igazi vitalitás tettei a hit által meghatározottak, de ez a hit nem a teológia hite; nem élni tanít a hitben, hanem éppen fordítva.

Az egyéni emberi létezés értelmét kereső felfogásból természetesen következik, hogy Kierkegaard és Hamvas is hasonlóan vélekedik a tömeg fogalmáról. Mindkettőjük egybehangzó véleménye, hogy amit közösségnek neveznek, az valójában nincs, helyette arcnélküli tömeg van, nyáj, melyben az ember felszívódik, melyben az egyéni tudat megsemmisül. Ez a kiszolgáltatott *tömeglétezés; inautentikus létezés*. Hamvas így ír az elvont közösség fogalmáról: "A közösség más. Egészen és tökéletesen

és alapvetően más élet, lét, lehetőség, valóság, csoda, misztérium. ... A közösséghez legalább három ember kell. De ahol hárman vannak, onnan a *Philia** már eltávozik."¹³

Közösség tehát nincs, helyette tömeg van. Tudattalan tömeg, mely nem ítél, nem gondolkodik, nem szeret, nem próbál megérteni, hanem fél, őrjöng, bámul, meghódol. A tömegnek nincs intelligenciája, nincs ítélete, könnyen meggyőzhető, még könnyebben vezethető és becsapható. "Kollektív állapotban az ember olyasvalamit hisz, amit nem is ő hisz, hanem csak úgy általában hisznek."

Hamvas Béla a tömeget lényegét tehát hasonlóan közelíti meg, mint a dán gondolkodó. Mindketten arra a folyamatra hívták fel a figyelmet, amelyben a nivellálódás szinte megállíthatatlan, amelyben az ember személytelen, az emberek sokasága pedig nem más, mint egy gépesített, civilizált, barbár emberhalmaz. Még előbb az összegzés mint valaha: "az emberi lények úgy élnek egymás mellett, mint a homokszemek vagy kavicsok, lényeges és komoly érintkezés nélkül, atomisztikusan."¹⁴

Hamvas Béla életművében még számos ponton kimutatható a kierkegaard hatás. A dolgozatban bemutatott kapcsolatok csupán a legjellegzetesebbek. A hasonlóságok mellett természetesen jelentős különbségek is vannak. Nem elhanyagolható például az, hogy a 20. századra a válsághelyzet még fenyegetőbbé vált, mint Kierkegaard korában volt, s amelyet emiatt Hamvas "*az apokalipszis kései, előrehaladott órájának*" nevezett. A másik igen jellemző eltérés Hamvas *asztrológiai előfeltételezettségében* rejlik. "Az egyes világhónapok nagy történelmi korszakok, görög szóval: aionok. A hónapok annyira zártak, hogy az egyikből a másikba való átmenet kritikus. A világevek felén, hat világhónaponként pedig nagy katasztrófák keletkeznek: Ilyen volt a legutóbb, időszámításunk előtt tizenháromezer évvel, Atlantisz elsüllyedése. Ma a Halak csillagképéből lépünk ki. A hónap befejeződött és az aion lezárult. Válságos időbe jutottunk, s ezt csaknem mindenki saját bőrén is érzi. Most lépünk át a következő képbe, a Vízöntőbe."¹⁵ Ez az előfeltétel áthatja egész munkásságát, s egy másik elemzés tárgyát is képezhetné.

Annyi azonban az eddigiek alapján is sejthető, hogy Hamvas Bélában nem "a filozófust" kell keresni, de életfilozófiai megállapításaival, frásainak ízével, zamatával mély filozofikus gondolataival költészetet vitt az életbe. Ennyiben mégis beletartozik az európai gondolkodás azon áramába, melynek első képviselője a dán Sören Kierkegaard volt.

*A közösséget teremtő Barátság istennő.

Jegyzetek

1. Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia. 35.
2. I.m. 36.
3. I.m. 36--37.
4. S. Kierkegaard frásaiból. (Részletek a *Vagy-vagyból*). 203.
5. Uo.
6. Hamvas Béla 33 esszéje. Természettudományos mitológia. 46.
7. I.m. Stonhenge, a szikla eksztázisa. 73.
8. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. Ünnepek és közösség. 157.
9. I.m. A Vízöntő. 28.
10. S. Kierkegaard: Félelem és reszketés. 96.
11. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. A Vízöntő. 34--38.
12. Hamvas Béla 33 esszéje. Tudományvallás és vallástudomány. 108.
13. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. A barátság. 130.
14. I.m. A Vízöntő. 21--28.
15. I.m. 17.

Irodalom

1. S. Kierkegaard frásaiból. Gondolat Bp. 1982.
2. S. Kierkegaard: Félelem és reszketés. Európa Kiadó 1986.
3. Hamvas Béla: A világválság. Magvető Kiadó Bp. 1983.
4. Hamvas Béla 33 esszéje. Bölcsész. Index Bp. 1987.
5. Hamvas Béla: A láthatatlan történet. Akadémiai Kiadó Bp. 1988.
6. Hamvas Béla: Szellem és egzisztencia. Pannónia Könyvek Bp. 1988.